

ՆԵՆՐԻԿ ԽԱՆԱՏՅԱՆ

ԷԶԵՐ ՄԻ ԲԱՐԵԳՈՐԾ ՏՈՀՄԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

1828-1829 թվականների ռուս-թուրքական պատերազմի ընթացքում ռուսներին թեև հաջողվում է գրավել մաս Բայազետ քաղաքը, սակայն Ադրիանապոլսի պայմանագրի համաձայն քաղաքը վերստին հաճախվում է Օսմանյան կայսրությանը: Հայերն իրենց սպասումներում հուսախաբ լինելով հարկադրված բռնում են գաղթի ճամապարհը, միայն այն տարբերությամբ, որ մրամբ ընտրում են ոչ թե օտար երկրների ճամապարհը, այլ Արևելյան Հայաստանի: Բայազետից գաղթածներին ապրելու համար տեղ է առաջարկվում Սևանա լճի շրջակայքում: Բայազետցիները բնակության վայր են ընտրում Գյոքչյա գետակի հյուսիսային եզերքի տափարակ հարթավայրի, ծովից չորս վերստ հեռավորության վրա գտնվող տարածքը և հիմնում ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏ քաղաքը:

Ս. Էջմիածինն այստեղ է ուղարկում Գրիգոր և Զաքար արքեպիսկոպոսներին, որոնք հորդորում են հիմնել եկեղեցիներ և ձեռնադրել քահանաներ: Բնակչության աշխատանքները կազմակերպելու և գավառի գործերը կառավարելու համար 1830 թ. ժամանակավոր կառավարիչ է նշանակվում Մկրտիչ աղա Արծրունին: Ժողովրդի այս երախտավոր ծառան իր պարտքն է համարում սատար կանգնել հայրենակիցներին, օգնել և հոգալ նրանց կարիքները: Այդ նպատակով դրամական մեծ մվիրատվություններ է անում անասունների ձեռք բերելու, տուն կառուցելու և այլ անհրաժեշտ խնդիրներ լուծելու համար:

Այդ պաշտոնը նա վարում է երեք տարի, որից հետո, 1833 թվականին, այստեղի գավառապետն է դառնում պողպորուչիկ Լարիոնովը: 1837 թ. երբ Նիկոլայ Առաջինը գալիս է Հայաստան, վերադարձին, Սևանով անցնելիս, դիմավորողների թվում է լինում նաև Մկրտիչ աղան: Կայսրը, իմանալով նրա կատարած գործերի մասին, նրան պարգևատրում է շքանշանով և շնորհում ցեղային տիտղոս: Ցավոք, դրանից երեք օր անց, Մկրտիչ աղան վախճանվում է: Մինչ իր մահը նա, տեղեկանալով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նյութական ծանր վիճակի մասին, որն առաջացել էր Երևանի պարսից Սարդարի և խաների կողմից Էջմիածնի վրա դրած տոկոսներով 1000 թուման պարտքից, միանվագ մարում է այն՝ արժանանալով Եփրեմ Կաթողիկոսի գնահատանքին: Նրա մահից հետո այդ պարտականությունը ստանձնում է նրա եղբայր Բարսեղ Արծրունին:

Նրա ջանքերով բարեկարգվում են նորահիմն քաղաքի փողոցները, 1848 թ. կառուցում են նոր եկեղեցի և մի շենք, որտեղ հավաքում են տներում, գոմերում և տարբեր տեղերում պահվող եկեղեցական խաչեր, գրքեր, Ավետարաններ և արժեքավոր այլ իրեր ու առարկաներ:

«Պանկ» պարբերականը գրում է. «Թեև Գյոկչեն կոչումը փոխեց, Նոր Բայազետ դարձավ, բայց ողորմելի օտարականների համար (ծառայողների) դժոխք էր կատարյալ, մոցա միակ մխիթարությունը Արծրունու տունն էր, որտեղ գտնում էին ամեն տեսակի պարբերական թերթեր, լինում էին թղթախաղեր: Արծրունին չափազանց սիրել է ընթերցանությունը, նույնիսկ տարեց հասակում ուսումնասիրել և սովորել է ռուսաց լեզուն: Նա ու-

ներ ձեռագրերի և հայերեն ու ռուսերեն տպագիր գրքերի մեծ գրադարան, իսկ սեփական դեղատոմսով պահվող դեղամիջոցներով, որոնց մի մասը ինքն էր պատրաստում, բուժում էր հայրենակիցներին: 1850-ականներին նա այստեղ բացում է արական մի դպրոց, որի համար տրամադարում է սեփական տունը՝ այն բաժանելով երկու մասի, մի մասը դարձնելով հայկական, իսկ մյուսը՝ ռուսական նախնական-տարրական ուսումնարան, իր վրա վերցնելով ինչպես նրա հսկողությունը, կառավարումը, այնպես էլ ամբողջ ծախսը: Այստեղ ընդհանուր կրթության հետ սովորեցնում և պատրաստում էին նաև գավառի եկեղեցիների հոգևորականներ: Ինչպես ասում են, Արծրունին միանգամայն ժողովրդի կենաց դեկը դեպի ապագա բարձրությունն էր ուղղում» («Պսակ», 1881 թ.):

Ներսես Ե Կաթողիկոսը 1850 թվականին Բարսեղ Արծրունուն նշանակում է Նոր Բայազետի վիճակային կառավարության գործակալտար: Նա տասը տարի անընդմեջ իրեն վստահված պարտականությունները կատարում է լավագույնս: Նրա ակնառու գործերից են Սևանի վանքի եկեղեցիների վերանորոգությունը, միաբանության սեմյակները, հյուրանոցը, գյուղերի եկեղեցիների բարեկարգումը և այլն: Այդ ամենն ըստ արժանավույն գնահատվում է Մատթեոս Կաթողիկոսի հատուկ կոնդակով:

Բարսեղ Արծրունին հոգ է տանում նաև կանանց մասին, հիմնում է օրիորդաց դպրոց, վերջինիս համար բաժանորդագրում անգամ Փարիզում հրատարակվող ամսագրեր:

Արծրունու համբավն այնքան է տարածվում, հատկապես դպրոց կազմակերպելու և երեխաներին կրթելու գործում ունեցած վաստակի համար, որ նույնիսկ նրան փառաբանող երգեր են հորինվում: Այդպիսին է Վաղարշապատի հայտնի աշուղ Օհրինի երգը (1856 թ. «Նոր քնար Հայաստանի» տետրակ): Նա ունեցել է նաև հին դրամների հարուստ հավաքածու, ուր եղել են հարյուրից ավելի ոսկյա, արծաթյա, պղնձյա հայկական, հռոմեական, հունական, ասորական և պարսկական հին ու նոր դրամներ:

Արծրունի Հակոբ Նավասարդյանի որդիներ Մկրտիչ և Բարսեղ աղաների օրինակին են հետևել նաև նրա այլ մեծահարուստ հայրենակիցներ: Երեսփոխան Ա. Սաղաթելյանը 1848-ին օգնում է քաղաքի Ս. Կարապետ եկեղեցու կառուցմանը, իսկ 1867-ին Գևորգ Գորոյանցն իր ծախսով կառուցում է տեղի կամուրջը՝ վճարելով 2500 ռուբլի գումար:

Այսօր Նոր Բայազետն իր եկեղեցիներով, հայտնի մտավորականներով ու հերոսներով, աշխատասեր բարի մարդկանցով այդ երախտավորների կենդանի հուշարձանն է հանդիսանում:

Բարսեղ Արծրունու մահից հետո ժողովուրդը նրա աճյունը, որպես բարեգործի, ամփոփել է Սևանի կղզում, նրա հիշատակը հավերժացնող շիրմաքար կանգնեցրել՝ գրելով հետևյալ արձանագրությունը.

«Ընդ այս տապանալ յուսով Նորոգչին
Յաներժ պարծանօք ի խաղաղ հանգչին
Ոսկերք իշխանին Բարսեղի Արծրունու,
Որ տանս հայկազանց էր ճրագ լուսոյ,
Որ եհեղ զքրտունս փոխանակ արեան,
Ժառանգեաց գանուն իբր զվարդան,

Թողլով զյիշատակ անհամար բարեաց,
 Փոխեցաւ աստի ի կեանս անանց:
 Եմաւ ի 1-օրն յունիսի 1805 ամի,
 Վախճանեցաւ ի 1-օրն յունիսի 1875 ամի»¹:

2000 թվականին այցելեցի Սևանի կղզի և ցանկացաւ տեսնել այդ երախտավորի վերո-
 հիշյալ տողերով տապանաքարը, ցավոք մեծ ափսոսանքով հեռացաւ այնտեղից՝ չգտնե-
 լով անգամ գերեզմանի հետքը:

Երևի թե 30-ական թվականներին ինչպես քանդվել էր Ս. Աստվածածին եկեղեցին,
 այնպես էլ ավերվել էր նրա շրջակայքի գերեզմանոցը: Այժմ այնտեղ ծառածածկ այգի է:

¹ Տե՛ս Մեսրոպ Խաչ. Սմբատեանց, Տեղագիր Գեղարքունեաց ծովազարդ գաւառի, Ս. Էջմիածին, 1895, էջ